

Povijest i povijest književnosti

Carevski, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:243056>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST

Klara Carevski

**POVIJEST I POVIJEST KNJIŽEVNOSTI:
POJAM MENTALITETA I RECEPCIJA ŠKOLE ANALA**

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. David Šporer

Zagreb, rujan 2023.

Sažetak

Škola Anala skupni je naziv prije svega za francuske znanstvenike okupljene oko časopisa *Annales d'histoire économique et sociale* nastalog 1929. godine, koji je od tada umnogome proširio svoje djelovanje te stvorio uvjete za nastanak takozvane analističke paradigme. Zahtjev za interdisciplinarnim poimanjem sveukupne ljudske prošlosti otvorio je Školi vrata ka gotovo svim humanističkim znanostima, pa su i analistički velikani, ponajviše Bloch, Febvre i Braudel nadišli matičnu im disciplinu povijesti i ostavili biljeg svog djelovanja u širokom dijapazonu znanstvene literature. U domaćem, jugoslavenskom a potom hrvatskom kontekstu, škola Anala služila je kao historiografski model koji sadrži potencijal za preobrazbu domaće historiografije. Predvodnica tih težnji bila je povjesničarka Mirjana Gross. Povijest mentaliteta gotovo da je sinonim za djelovanje cijele Škole s obzirom na to da su upravo Analisti mentalitete uzeli za okosnicu svog proučavanja prošlosti, pretpostavivši da je razumijevanje promjena u načinu razmišljanja ljudi nužan preduvjet pristupanju bilo kakvom artefaktu prošlosti i da svaki anakronizam u tom smislu dovodi do redukcije i iluzornih pretpostavki. Takozvana „nova povijest knjige“ može se smatrati jednim od ogranaka povijesti mentaliteta, s obzirom na to da joj je temelje uz Henrija Martina udario upravo Lucien Febvre, a mnogi znanstvenici nakon njega nastavili bacati novo svjetlo na cijelu disciplinu znanosti o književnosti.

Ključne riječi: Škola Anala, mentaliteti, Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Mirjana Gross, povijest knjige, povijest književnosti

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Škola Anala i analistička paradigma.....	2-4
3. Mentaliteti.....	5-8
4. Povijest knjige i Anali.....	8-10
5. Analistička paradigma u jugoslavenskom kontekstu.....	11-18
6. Mentaliteti, povijest knjige i književnosti u domaćem kontekstu.....	19-20
7. Zaključak.....	21
8. Bibliografija.....	22-23

1. Uvod

U ovom će radu biti riječi o pojavi novog historiografskog modela, utjelovljenog u takozvanoj *školi Anala* kao izrazu novih, interdisciplinarnih tendencija na polju znanstvene humanistike. Iako je historiografija znanost iz koje su pripadnici škole potekli, njihov je utjecaj premašio granice matične discipline upravo zbog pozicije oponenata tradicionalnog historiografskog modela. Analisti su, dakle, u pobjedu spram tradicionalne historiografije, krenuli ruku pod ruku s drugim humanističkim znanostima, okrećući se pritom od velikih ličnosti i događaja prema čovjeku i svemu onome što je ljudsko - osjećaji, ideali, vjerovanja, razmišljanje; poučeni tradicionalnom historiografskom metodom - sve ono do čega se ne može, a možda i ne treba „doći“, analisti će prihvatiti za srž svog interesa prema prošlosti, te će razviti teorijsku i metodološku podlogu kako bi rasvijetlili dotad neistražene aspekte ljudske zbilje. Vođeni tom idejom upošljavaju pojam mentaliteta, koliko širok i neprecizan, toliko razumljiv i održiv, pomoću kojeg nepovratno mijenjaju vizuru historiografije i onog što povijest treba biti, ali i dati. U tom smislu ni rađanje novih povijesnih poddisciplina više nije hvalevrijedan doseg koji će doprinijeti disciplini povijesti u vidu razotkrivanja dotad nepoznatih činjenica u nekom uskom, dotad zanemarenom, području, već će te spoznaje proizvesti teorijske i metodološke implikacije u drugim znanostima. Književna je znanost, primjerice, preko povijesti književnosti uronjena u tkivo povijesti te će se „zahvati“ namijenjeni povijesti odnositi i na nju, pogotovo nakon formiranja discipline povijesti knjige, kada postaje potpuno razvidno da su i njezine teme poput teorije recepcije ili pitanja autorstva složeni historijski koncepti za čije nam je razumijevanje i više nego potrebna odrednica mentaliteta. U drugom će dijelu rada biti riječi o recepciji *škole Anala* u domaćoj historiografiji, ustvari o nastojanjima, prije svega povjesničarke Mirjane Gross, za reevaluaciju teorijskih i metodoloških postavki po „analističkom modelu“, ali i odnosa povjesničarskog i šireg akademskog miljea prema tom naslijeđu, koji je, istini za volju, kroz godine ipak doživio određene pomake.

2. Škola Anala i analistička paradigma

Povjesničar Jacques Le Goff, predvodnik kolektivnog uredništva treće generacije časopisa *Annales* u svom tekstu „Is Politics Still the Backbone of History?“, u duhu uvriježene distinkcije između dvije historiografske 'struje': tradicionalne historiografije i one 'nove' (čija će tema biti pobliže razrađena u ovom radu), postavlja disciplinu političke povijesti (u nekim raspravama korištenu kao sinonim za tradicionalnu historiografiju) u suprotstavljenu poziciju svim drugim povijesnim disciplinama kojima se bave *povjesničari učeni (trenirani) u onome što se zove školom Anala*¹. Imajući u vidu razvoj povijesne znanosti u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, Anali, kao i neke historiografske škole prije njih, pri odabiru materijala kojim se disciplina bavi obuhvaćaju neke fenomene koje tradicionalna metodologija zaobilazi. Historiografski termini koji će se koristiti za idejne oponente analističke paradigme, osim tradicionalne historiografije kao krovnog pojma, često će biti i pozitivistička historiografija i politička povijest.

Pozitivistička historiografija, kako i samo ime nalaže, potječe iz tradicije filozofskog pozitivizma čije je osnovne teze formulirao Auguste Comte. Polazeći od toga da se cjelokupna zbilja, bila ona fizička ili društvena, može objasniti, a samim time i predvidjeti prirodoznanstvenim metodama, nalaže i određen stav prema povijesti s jedne, i sociologiji (čiji je znanstveni temelj položio upravo Comte²) s druge strane. S obzirom na to da se sociologija bavi svim aspektima društva, Comte niti povijesti nije oduzeo pravo bavljenja istom tematikom, ali ju je shvaćao kao pomoćnu sociološku znanost čija je funkcija prikupljanje podataka. Pozitivistički su se povjesničari mahom bavili utvrđivanjem pojedinačnih činjenica, što ih je nužno zadržalo na razini političke povijesti, posebice na djelovanju „velikih povijesnih ličnosti“. Pozitivistička historiografija, s tako izraženim tendencijama ka objektivnom, nije bila sposobna baviti se izvorima kao tek 'simptomima stvarnosti koju treba rekonstruirati', jer u toj stvarnosti pronalazi eteričnost i, zapravo, anti-empiriju. Zbog nedostatka interpretacijske uloge povjesničara, pozitivistička je povijest ustvari faktografska, odnosno događajna. Dakle, iako je Comte povijesti dodijelio ulogu znanstvenog sluge sociologije, koja se pak treba baviti svim aspektima

¹ Jacques Le Goff: „Is Politics Still the Backbone of History?“, *Daedalus*, br.1, 1971., str. 1. Pristup ostvaren 24.2.2023., <https://www.jstor.org/stable/20023988>

² Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976., str. 108

društvenog života, pozitivistička se historiografija okrenula političkoj povijesti koja se primarno bavi „velikim ličnostima“³.

Kraj devetnaestog i početak dvadesetog stoljeća vrlo je dinamično doba za historiografiju. Osim spomenutog pozitivizma koji je svojim „prirodnim zakonima“ reducirao povijesna kretanja na opis pojedinih događaja, postojao je i njemački idealistički historizam (koji svoje filozofske nasljednike pronalazi u Nietzscheu i Schopenhaueru), čija se metoda svodila na povjesničarevo uživljavanje i negiranja mogućnosti uopćavanja.⁴ Friedrich Nietzsche svoju kratku raspravu „O koristi i šteti istorije za život“ temelji na opreci između *historijskog* i *nehistorijskog* osjećaja, odnosno ljudske sposobnosti da *blagovremeno zaboravljamo kao što se blagovremeno sećamo*⁵, te proklamira nemogućnost produciranja istine u monumentalnoj (tradicionalnoj) povijesti, jer će ona uvijek poistovjetiti i uopćiti ono što nije jednako u službi prikazivanja nečega vrijednim poštovanja i dostojnim ponavljanja.⁶ Spor oko metode koji se vodio među ovim pravicima devedesetih godina devetnaestog stoljeća, poglavito u vodećem njemačkom povijesnom časopisu *Historische Zeitschrift*⁷, iznjedrio je legitimne kritike i upućivanja na greške, međutim zakonitosti društvenog razvoja i dalje su ostale ničijom zemljom u historiografskom svijetu. Upravo iz tih kritika razvidni su postali novopostavljeni zahtjevi povijesti- na koje tradicionalna historiografija nije mogla dati odgovor- da proširi svoj predmet proučavanja. Razvoj društveno-humanističkih znanosti nametnuo je potrebu za novom poviješću stvaranjem novih područja zanimanja kojima su se dotad uglavnom bavili ekonomisti i sociolozi⁸. „Roditeljima“ te „nove povijesti“ smatramo Marcha Blocha i Luciena Febvrea.

Bloch i Febvre, obojica profesori sa Strasbourškog sveučilišta, osnažili su i legitimirali svoj rafinirani pogled na povijest⁹ u kontekstu završetka Prvog svjetskog rata ali i njegovanja

³ *Isto*, str. 112.

⁴ *Isto*, str. 99.

⁵ Friedrich Nietzsche, *O koristi i šteti istorije za život*, Beograd, Grafos, 1986., str. 10.

⁶ *Isto*, str. 18-19.

⁷ Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976., str. 153.

⁸ *Isto*, str. 189.

⁹ André Burguière, *The Annales School. An Intellectual History*, London, Ithaca- Cornell University Press, 2009., str. 13.

interdisciplinarnog pristupa na Strasbourškom sveučilištu (koje je upravo postalo francusko), oko *Annales d'histoire économique et sociale*, odnosno Zbornika za ekonomsku i društvenu povijest, skraćeno *Annales*, 1929. godine¹⁰ okupili su skupinu povjesničara, geografa i sociologa poput Henri Pirenna, A. Demangeona i L. Levy-Bruhla. Velikim naglaskom na suradnju društveno-humanističkih znanosti u misiji spašavanja povijesti od velikih imena i događaja oni su maknuli političku branu povijesti, koja bi se, barem u ideji, trebala moći otkrivati u svim zamislivim i dostižnim aspektima. Suprotstavljajući se ustaljenoj povjesničarskoj praksi koja se oslanja primarno na javne dokumente, Analisti će reći da dubinski pogled na povijest istraživač može dobiti samo ulaskom u privatnu sferu prošlog čovjeka uvodeći pojam mentaliteta, što tradicionalni povjesničari nikad nisu smatrali svojim zadatkom.¹¹ Ne treba smetnuti s uma niti to da Anali nastaju u francuskom kontekstu. Sve dijagnosticirane bolesti historiografije Bloch i Febvre vidjeli su, prije svega, u francuskoj akademskoj zajednici, točnije povjesničarima sa Sorbone, ili *les Sorbonistes*¹², kako ih je nazivao Febvre. Do zamjetnijeg razvoja ideje dolazi nakon II. svjetskog rata, kada je francuska akademska zajednica bila očito senzibilizirana za nju s obzirom na to da je škola Anala uspjela oformiti VI sekciju za ekonomsku i društvenu povijest, u sklopu *Praktične škole za visoke studije*, koja *planira, usklađuje i organizira kolektivni istraživački rad, održava postdiplomsku nastavu i izdaje Anale i druge publikacije*¹³. Praktična škola bila je ipak ponešto otvorenija no spomenuta Sorbona. S obzirom na veliki naglasak na istraživanjima, *Škola* je otvorena novim metodama i pristupima, a i izvan je regularnog okvira financiranja francuskih sveučilišta. Plan za šest sekcija, od koje bi tri pripadale prirodnoznanstvenim područjima dok bi preostale tri pripale društvenim i humanističkim, nastao je već godinu dana nakon osnutka škole, 1869.,¹⁴ no za osnutak šeste sekcije trebalo je sedamdesetak godina i dolazak Luciena Febvrea.

¹⁰ Ariès, Philippe, "Povijet mentaliteta", u: *Gordogan : kulturni magazin*, br. 16, 1995., str. 147.

¹¹ *Isto*, str. 148.

¹² J.H. Hexter, "Fernand Braudel and the Monde Braudellien", *The Journal of Modern History*, br.4, 1972., str. 483. Pristup ostvaren 3.6.2023., <https://www.jstor.org/stable/1876806>

¹³ Gross, *Historijska znanost*, str. 190.

¹⁴ J. H. Hexter, "Fernand Braudel and the Monde Braudellien", str. 484.

3. Mentaliteti

Lucien Febvre i Marc Bloch prvi su mentalitete odredili kao polje historiografskog proučavanja¹⁵, te su se tom temom bavili, svaki na svoj način, od samih početaka zajedničkog djelovanja kroz Anale. Priželjkivani rezultati prihvatanja i implementiranja mentaliteta u široj akademskoj zajednici bili su *očuđavanje* povijesti; odnosno njegovanje neminovne psihološke distance suvremenog čovjeka od onoga u prošlosti, te shvaćanje promjene kao dvostruke sile koja djeluje kako na društvenu strukturu tako i na način na koji ona biva percipiranom¹⁶. Sam koncept mentaliteta ostao je još i danas ograničen na istraživanje znanstvenika asociranih s analističkom paradigmom, iako sama ideja psihološkom pristupanju povijesnoj građi nije presedan u humanističkim znanostima. Časopisi *Année sociologique* Emilea Durkheima i *Revue de synthèse historique* Henrija Berra izravni su „preciz“ analističkom mišljenju mentaliteta. Obojica pripadaju generaciji prije one Blocha i Febvrea, te su odigrali značajne uloge u misiji definiranja zadataka historiografije u turbulentnom periodu prve polovine dvadesetog stoljeća. Henri Berr je francuski filozof koji je osnovao „Internacionalni centar za sintezu“ u kojem je okupljao znanstvenike svih usmjerenja s ciljem sintetiziranja znanja o čovjeku, što je ujedno i, u širem smislu, škola iz koje su izrasli i Febvre i Bloch. Rečenica „Zbirka činjenica nema više znanstvene vrijednosti od zbirke maraka ili školjki“¹⁷ dovoljna je za pozicioniranje Berra u kontratradicionalistički historiografski tabor, međutim, pravi se utjecaj na začetnike Anala očituje u posebnom naglasku na takozvani *unutrašnji kauzalitet*¹⁸ povijesnog razvoja. Naime, odbacivši pozitivističku tezu da su prirodni i društveni zakoni isti, a samim time da je za traženje uzroka određenog događaja dovoljno istražiti kronologiju koja mu prethodi, okrenuo se psihologiji i traženju unutrašnjih motiva ljudske djelatnosti. To je klima u kojoj je nastala ideja o mentalitetima.

¹⁵ H. Hutton, Patrick, “The History of Mentalities, The New Map of Cultural History”, *History and Theory*, br. 3, 1981., str. 239. Pristup ostvaren 22.5.2023., <https://www.jstor.org/stable/2504556>

¹⁶ Burguière, *The Annales School, An Intellectual History*, str. 228.

¹⁷ Gross, *Historijska znanost*, str. 156, fusnota 30

¹⁸ Isto, str. 157.

Pojam mentaliteta toliko je krucijalan u analističkoj paradigmi da se često sveukupan rad cijele škole naziva *poviješću mentaliteta*¹⁹. Uzori Febvrea i Blocha, Berr i Durkheim, koristili su u svojim publikacijama termine *povijesna psihologija* i *reprezentacije*²⁰ koji se mogu uzeti za preteče pojma mentalitet kakvim su ga smatrali i analisti. Febvre je, sličnije Henriju Berru, svoj pristup psihičkom svijetu usredotočio na individualno nesvjesno iz kojeg proizlaze sve emotivne i intelektualne mentalne formacije²¹ te kao takve čine psihološki svijet pojedinca, koji je, za njega, potpuno reprezentativan za iščitavanje tendencija društva kojemu pripada. Bloch je, s druge strane, sličnije Durkheimu, prvenstvo priznao kolektivnom nesvjesnom, smatrajući kako se biljeg istog u društvenom životu, prije svega u institucijama i navikama prenosi na pojedinačnog čovjeka²². Dakle, dok bi Febvre, primjerice, dvorsku, ili udvornu ljubav primarno sagledavao kao fenomen posebne vrste emocije koja danas više ne postoji, ali čiji afekt možemo donekle, ako ne osjetilno rekonstruirati, onda bar racionalno shvatiti pomoću interpretacije izvora, Bloch će ju sagledavati kao ideološki konstrukt stvoren kako bi „komunicirao“ i *izrazio svoje mjesto u socijalnom poretku*²³, te ga taj afektivni dio neće zaokupirati jer ga svakako ne može rekonstruirati. Takva različita shvaćanja mentaliteta bila su svojevrsna inspiracija za dvije putanje razvitka tog pojma kroz historiografiju. Blochovo je shvaćanje mentaliteta, zahvaljujući fokusu na strukture koje omogućavaju društvenu organizaciju, nakon Drugog svjetskog rata uz marksizam, psihoanalizu i strukturalizam postalo kamenom temeljcem za stvaranje historijske antropologije.²⁴ Valja spomenuti kako se katkada i sama škola francuskih Anala definira kao historijska antropologija²⁵, čime se u analističku tradiciju upisuju i povjesničari koji nikada nisu pripadali službenom krugu oko časopisa *Annales*, ali su itekako nadahnuti tom vrstom interesa za svakodnevicu pojedinca. Febvreov je pristup bio plodonosan za istraživanja razvoja *intelektualnih i afektivnih stavova*²⁶ ljudi u prošlosti, ali i za pojedine teoretičare koji su dijelili

¹⁹ mentalitet. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 6. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40151>>.

²⁰ Burguière, *The Annales School, An Intellectual History*, str. 52.

²¹ *Isto*, str. 56.

²² *Isto*, str. 56

²³ *Isto*, str. 54.

²⁴ *Isto*, str. 58.

²⁵ David Šporer, *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb, Leykam International, 2015., str. 28.

²⁶ Burguière, *The Annales School, An Intellectual History*, str. 58.

njegov historicistički pogled na *mentalni univerzum*, kao što je Michel Foucault i njegovo shvaćanje *episteme*²⁷.

Svojevrsan zaokret u daljnjem istraživanju mentaliteta nosila je druga generacija Anala na čelu s Fernandom Braudelom, autorom jednog od najvećih naslova škole, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. On pojašnjava topos koji mentaliteti zauzimaju u historiografskoj teoriji komadajući prošlo vrijeme na tri simultane vremenske razine. Prvu će razinu zauzeti ekološki i agrarni čimbenici s obzirom na to da su oni izuzetno dugog trajanja i velike otpornosti na promjene. Druga je razina nešto kraćeg trajanja i obuhvaća vrijeme dovoljno za društvene promjene, dakle i po nekoliko stoljeća. I njezina je karakteristika spora promjenjivost i statičnost, dok je prva razina najkraća i odnosi se na individualno vrijeme. U tom kontekstu će Braudel mentalitete postaviti na razinu srednjeg trajanja. Treća i najdulja vremenska razina obuhvaća svijet na rubu čovjekova djelatnog dosega poput geoloških era i klime. Takav razvoj na planu discipline šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća iznjedrio je nove, gotovo potpuno neotkrivene teme, ili kako sam kaže, *parahistorijske jezike*²⁸ poput kriminaliteta, seksualnosti, smrti, delinkvencije, te je potisnuo u pozadinu socio-ekonomske i demografske sadržaje²⁹.

Izniman interes Analista za društvene i humanističke znanosti koje za fokus uzimaju tehnologiju i pozitivnu znanost, otvorio im je put i prema Sovjetskom savezu, ali i SAD-u (što im je u francuskom društvu opet dalo dimenziju autsajdera s obzirom na širokoprihvaćen negativan stav prema intelektualnom životu tih dviju sila). Historiografija u Sjedinjenim Američkim Državama, iako tradicionalno od mnogo manjeg značaja u njihovom akademskom svijetu, nije ostala imuna na zahtjeve Analista za preobražaj povijesti kao discipline. Štoviše, i u američkih povjesničara trećeg i četvrtog desetljeća dvadesetog stoljeća javio se sličan pogled na problematiku uske događajne povijesti, koji nije uspio zaživjeti u istom obimu kao onaj u Francuskoj. Tema povijesnih časopisa ovdje je od izričitog značaja. Tradiciju povijesnih časopisa koji reflektiraju urednikov znanstveni pogled Francuska ima još od Henrija Berra i njegove *Revue de synthèse*

²⁷ Isto, str. 59.

²⁸ Fernand Braudel, *The Structures of Everyday Life, The Limits of the Possible*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1979., str. 27.

²⁹ Isto, str. 151.

historique.³⁰ Akademska zajednica SAD-a nije njegovala tu vrstu uredničke politike stoga je bilo teško oformiti skupinu znanstvenika unificiranu dovoljno da se zadrži u gabaritima paradigme. Problem percepcije povijesti kao znanosti, a posljedično i izostanak financiranja povijesnih istraživanja od strane državnih institucija također je bio prisutan problem u američkom kontekstu.³¹

4. Povijest knjige i Anali

Ipak, američki se kontekst pokazao kao plodno tlo za jednu novu disciplinu, povijest knjige. Za definiranje ove vrlo široke discipline kamen temeljac postavili su 1958. godine prvom objavom knjige *L'Apparition du livre* Henri-Jeana Martina i Luciena Febvrea. Američki povjesničar Robert Darnton u svom tekstu „What is The History of Books?“ iz 1982. godine prepoznaje korijenje discipline povijesti knjige u engleskoj analitičkoj bibliografiji, naglašavajući veliki zaokret u polju pojavom francuske nove povijesti, posebice već spomenutom knjigom Martina i Febvrea, što će američki autori nerijetko previdjeti. Naglašava i veliki utjecaj analista na druge povjesničare diljem Europe navodeći novonastale časopise koji se bave tim poljem.

Henri-Jean Martin i Lucien Febvre otvorili su možda i Pandorinu kutiju s obzirom na količinu iskoristivih informacija u polju tiskane knjige, te dokazali da ih intuicija, vođena idejom mentaliteta, nije prevarila. Febvre, pišući predgovor ovoj knjizi, čiju objavu nije doživio, u svom stilu apostrofira nemogućnost pozitivističke historiografije da iznjedri bilo kakvo znanje osim onog faktografskog: *We will not use those quite puerile subdivisions based on the artificial distinctions of dates, the kind of thing that is fed to schoolchildren to keep them happy : 'On what day, month and year did the Middle Ages end?' (We would translate such a question thus : 'What date, in the mind of its inventors, marked the birth and the death of that intellectual abstraction, with no claim to existence other than pedagogic convenience?)*³². Pokušavajući razumjeti prosječna čitateljska iskustva od Gutenbergova izuma nadalje, interes francuskih povjesničara morao je biti usmjeren ka najpopularnijim i najrasprostranjenijim knjigama namjesto nekih

³⁰ J.H. Hexter, “Fernand Braudel and the Monde Braudellien”, *The Journal of Modern History*, br.4, 1972., str. 497. Pristup ostvaren 3.6.2023., <https://www.jstor.org/stable/1876806>

³¹ *Isto*, str. 497.

³² Lucien Febvre; Henri-Jean Martin: *The coming of the book: the impact of printing 1450-1800*, London, Verso, 1984., str. 11.

posebnih i rijetkih izdanja.³³ Koristeći povijesne izvore primjećuju specifičnost problematike tiskane knjige u nedostatku nagle, prevratničke promjene u mikroplanu, dok je sasvim jasno da, gledajući veće povijesne odlomke, promjene postaju nevjerojatno velike. Upravo je takav razvoj savršen za „popunjavanje“ povijesti konceptima koji proizlaze iz mentaliteta.

„Dvostruka priroda knjige“, odnosno bazična podjela knjige na njezin duhovni i materijalni aspekt³⁴, između ostalog omogućava ovoj disciplini širinu koju ima. „Disciplinarni trokut“³⁵ koji čini povijest knjige, odnosno znanosti čiji će se teorijski i metodološki modeli uposliti u njoj, čine historiografija, znanost o književnosti i bibliografija. Knjigom se, kao materijalnim objektom, poglavito bavi bibliografija i njezine različite podjele, koje će se među sobom razlikovati u ovisnosti o stupnju detaljnosti analiza.³⁶ Duhovni će aspekt knjige biti u domeni historiografije i znanosti o književnosti, s obzirom na njihov interes koji podrazumijeva sam predmet knjige kao medij za pohranu određenih informacija, dok će sadržaj i njegove implikacije biti stvarni predmet interesa ovih znanosti. Naime, uz rekonstrukciju i razumijevanje povijesti, povijest književnosti uključuje i interpretativni element, dakle radi se i o povijesti i o kritici. Ipak, te su dvije vrste analize jedna o drugoj ovisne; povijest je bez kritike simplificirana i površinska, dok je kritika bez povijesti neupućena i proizvoljna. Mentaliteti kao „vrsta sveobuhvatne kategorije koja obuhvaća predodžbe, misli i osjećaje preko kojih se nastoji rekonstruirati način percepcije svijeta u nekoj konkretnoj epohi neke konkretne kulture ili civilizacije“³⁷, čine se kao kategorija koju povijest književnosti nužno podrazumijeva u svom „povijesnom“ dijelu, međutim, i ona se tradicijski oslanjala na „velike ličnosti“ i „velike književnosti“³⁸, što je i bilo u skladu sa službenom znanstvenom paradigmom. Disciplina povijesti knjige, kao svojevrsna nositeljica analističke paradigme u književnom svijetu, uspješno ukazuje na koncepte koji povijesti književnosti mogu otvoriti vrata proučavanju mentaliteta poput onog „kontaminacije“. Bloch ga preuzima iz klasične filologije sa svrhom razotkrivanja

³³ Robert Darnton, “What is the History of Books?”, *Daedalus*, br.3, 1982.str. 66. Pristup ostvaren 4.6.2023., <https://www.jstor.org/stable/20024803>

³⁴ David Šporer, *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb, Leykam International, 2015., str. 18.

³⁵ Leslie Howsam, *Old Books and New Histories: An Orientation to Studies in Book and Print Culture*, Toronto, University of Toronto, 2006., str. 16.

³⁶ Šporer, *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, str. 18.

³⁷ *Isto*, str. 73-74.

³⁸ *Isto*, str. 361.

slojevitosti pojmova³⁹, s obzirom na to da riječi imaju svoj postanak i određeno trajanje, a i njihovo značenje predstavlja prije svega njihova *upotreba* u jeziku⁴⁰, njihova je sigurna karakteristika promjenjivost. Ako smo svjesni toga da je značenje specifično a ne univerzalno, odnosno da naše razumijevanje teksta iz neke prošle paradigme ne može biti istovjetno razumijevanju onog suvremenoga, onda možemo sa sviješću i odgovornošću pristupiti književnom djelu.

Implikacije zaključaka proizašlih iz povijesti knjige značajne su, kako za središnje teme povijesti književnosti, tako i za one teorije književnosti. Naime, pojava tržišta knjiga nedvojbeno je utjecala na stvaranje osobe autora. Manifestaciju sistemskog prihvaćanja autorstva autorskim pravima povjesničari smještaju u osamnaesto i devetnaesto stoljeće, ali sama ideja autorstva morala je nastati ranije, s obzirom na sačuvane napore šesnaestostoljetnih autora da kroz tužbe zaštite svoj rad. Kontrola tiska bila je pod ingerencijom Crkve te je ona imala gotovo ekskluzivnu moć kontrole morala objavljivanog sadržaja, a s obzirom na to da je dio crkvenjaka u tisku vidio ogromnu opasnost, autor, ili njegova preteča, je bio u ovisničkom položaju naspram viših instanci. Otvaranje tekstova tržištu nužno povlači promjenu percepcije autora prema djelu, jer ga izvlači iz domene čistog ekonomskog profita koji je bio zagantiran posredstvom naručitelja. Proces se odvijao i u obrnutom smjeru; širokoprihvateni stav prema tisku uvjetovan je društvenom percepcijom poziva autora. Proći će još dvjestotinjak godina dok autorstvo ne postane pravno reguliran odnos, a onda će novoustanovljena kategorija, ona autora ili bilo koja druga, učvrstiti svoj status u strukturalnom lancu. Febvre i Martin dali su nam pregled od klasične do srednjovjekovne ideje autorstva i originalnosti; *auktora*, čiji autoritet dolazi od Boga, preko romantičarske ideje o geniju, sve do modernog sklopa, autora kao individue koja nosi odgovornost za davanje života tekstu, posljedično i središnja figura oko koje se gradi književnost.

³⁹ *Isto*, str. 363.

⁴⁰ Nenad Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb, Gordogan, 2009., str. 334.

5. Analistička paradigma u jugoslavenskom kontekstu

Nedugo nakon pokretanja časopisa *Annales*, već 1931. i 1933. godine, jugoslavenska se historiografija dobila priliku upoznati sa stremljenjima one francuske. Iz pera slovenskog povjesničara Frana Zwittera izašle su recenzije knjiga *La Terre et l'évolution humaine* i *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*⁴¹ analističkih velikana Febvrea i Blocha. Ipak, ovaj se izlet slovenskog povjesničara ne može smatrati stvarnim početkom utjecaja *Analala* na jugoslavensku historiografiju, s obzirom na to da će sljedeći prikaz analističke literature biti napisan dvadesetak godina kasnije⁴². To ne treba čuditi zbog toga što se ideja povjesničara okupljenih oko časopisa *Annales*, kao što je već i spomenuto, počela aktivnije promicati nakon završetka Drugog svjetskog rata, od međunarodnog kongresa historijskih znanosti u Parizu 1950. godine nadalje. Za odgovor na pitanje o recepciji analističke ideje, kako u jugoslavenskoj tako i u hrvatskoj historiografiji, potrebno je istražiti kontekst tih historiografija nakon Drugog svjetskog rata, odnosno dolaska komunista na vlast, a samim time i marksizma kao službene državne ideologije.

Ideologiziranost hrvatske historiografije u razdoblju između 1945.-1991. godine u hrvatskom je društvu i dalje sporna tema. Naime, hrvatski su povjesničari danas polarizirani; s jedne su strane oni koji tvrde da su i oni i njihov znanstveni rad u spomenutom razdoblju bili žrtve komunističkog režima, a s druge su strane, dakako, oni koji tvrde suprotno. Ovaj će se rad baviti isključivo problemom utjecaja marksističke ideologije na metodološke i teorijske promjene u hrvatskoj historiografiji, s obzirom na to da su analističke ideje vezane uz historiografsku metodologiju i teoriju. Stoga je osnovno pitanje u kojoj je mjeri, ako uopće, zastupljenost marksističke ideologije utjecala na prisutnost „analističke paradigme“ (okarakterizirane kao građanska historiografija) u hrvatskoj historiografiji. Marksistička ideologija u jugoslavenskoj historiografiji složena je tema upravo zbog raznorodnosti marksizma i njegovog shvaćanja. Zajednički faktor svakoj vrsti marksizma u historiografiji, a ujedno i početna pozicija kritike bilo kakve druge historiografije proizlazi iz kritike *ideologije vladajuće klase*⁴³, odnosno one koja raspolaže sredstvima za proizvodnju. Iz te i takve ideologije proizlazi i takozvana građanska

⁴¹ Gross, *Historijska znanost*, str.190, fusn.8.

⁴² Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same; preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb 2016, str. 64

⁴³ Gross, *Historijska znanost*, str. 122.

odnosno buržoaska historiografija koju karakterizira pozitivistička i neokantovska metodologija⁴⁴, od koje se vladajući jugoslavenski sistem pokušao odmaknuti.

Razlika između tradicionalne i marksističke historiografije ogleda se i u tretmanu povijesne činjenice ili fakta. Tradicionalna će historija povijesnom činjenicom najčešće smatrati „*pojedinačni, neponovljivi događaj*“⁴⁵, te će ju postaviti u centar svog istraživanja kao nositeljicu istinitosti. Stoga je i razumljivo da će se metodologija takve historije svoditi na provjeru vjerodostojnosti izvora. Mirjana Gross tradicionalni historiografski metodološki postupak opisuje na sljedeći način „*Prvo treba naći dokumente, zatim izvršiti vanjsku kritiku tj. neke vrste čišćenja činjenica od elemenata koje prikrivaju njihov sadržaj. Zatim slijedi unutarnja kritika ili interpretacija koja se sastoji gotovo isključivo u istraživanju vjerodostojnosti izvora i utvrđivanju imena, datuma i sl. Na taj se način u bilješkama historičara gomilaju činjenice koje treba još samo vjerno prepričati. Historija je dakle svedena na erudiciju.*“⁴⁶ Takva je historiografija usmjerena napose na političke događaje i figure, što je njen sporni nedostatak i iz marksističke i analističke vizure.

Povijesna činjenica u marksističkom shvaćanju povijesti nužno transformira svoje značenje. Pojedinačni događaj ne može se razdvojiti od općih kretanja koja su vezana uz njega, već su ona supostavljena u dijalektički odnos te čine dijalektičku cjelinu⁴⁷. Tako se fokus istraživanja nužno pomiče s provjere vjerodostojnosti izvora i traži stupanj uopćavanja. Povijesna činjenica u marksističkoj historiografiji postaje odnos između općeg i pojedinačnog. Ovakva transformacija zahtijeva i promjenu uloge i pozicije povjesničara. Kao što je već spomenuto, pozitivističko pristupanje činjenici⁴⁸ koje proizlazi iz tradicionalnog, takozvanog događajnog pristupa historiji, poziciju povjesničara svodi na svojevrsnog sakupljača događaja kao gotovih činjenica bez ikakvog daljnjeg angažmana. S druge će se strane od marksističkog povjesničara očekivati rekonstrukcija povijesne činjenice s obzirom na slojevitost shvaćanja iste. Rekonstrukcija povijesne činjenice suštinski znači stvaranje njezinog modela, stoga je povjesničareva spoznaja, koja je u marksističkoj historiografiji fokus a u tradicionalnoj ne postoji, glavna razlika između ova dva shvaćanja historiografije.

⁴⁴ Isto, str. 187.

⁴⁵ Isto, str. 214.

⁴⁶ Mirjana Gross, O francuskoj sociološkoj historiografiji, u: *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 4, 1963, str. 58.

⁴⁷ Isto, str. 214.

⁴⁸ Isto, str. 215.

Dokazi da je nova, marksistička vizura u poslijeratnoj hrvatskoj historiografiji bila nositeljica ideje o otvaranju povijesti ka drugim znanostima su, između ostalog, načelne napomene iz *Riječi uredništva* prvog broja *Historijskog zbornika* iz 1948., koje donose smjernice širenja domaće historiografije upravo u smjeru ekonomske i društvene historije⁴⁹, i to zbog marksističke ideje o „totalnoj historiji to jest historiji društvenih procesa“⁵⁰. Ova korelacija režimske naklonjenosti ka otvaranju povijesti prema novim područjima znanja s europskim trendovima u historiografiji nastavit će se u sljedećim desetljećima. Dva tematska sklopa isprofilirala su se u 70-im i 80-im godinama kao najplodonosnija, a to su, po Branimiru Jankoviću, povijesna demografija i povijest žena⁵¹.

Ipak, nužno je ovdje razdvojiti pozivanje na otvaranje povijesti ka ostalim društveno-humanističkim znanostima (najprije ekonomiji a kasnije i ostalima) sadržajno, odnosno pretpostavku da će se povijest samo teorijski proširiti, od prihvaćanja i nužnih metodoloških preinaka koje će ta ekspanzija donijeti, s obzirom na to da se tradicija škole Anala ponajviše veže uz metodologiju. Novo shvaćanje povijesti i uloge povjesničara otvara i novo metodološko pitanje koje se odnosi na relaciju povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti. Naime, ako povijest prestaje biti puka dobavljačica informacija koje će, na sebi svojstven način, ostale znanosti uklopiti u svoje modele, već sada ima dužnost i vlastite interpretacije, ona se nužno metodološki isprepliće s cijelim bazenom društveno-humanističkog polja. U ovom će radu spomenuta biti kvantitativna metoda kao metodološki postupak koji su zagovarali, kako Mirjana Gross u svojoj knjizi *Historijska znanost* iz 1976. godine kaže na „Zapadu“⁵². Prema riječima Mirjane Gross radi se ipak o prevladavajućem pitanju „Svaki sudionik XIII međunarodnog kongresa historičara u Moskvi 1970. koji nije sam sebe zazidao u tvrđavu svoje uske specijalnosti morao je ostati zapanjen potpuno jasnom činjenicom: kvantifikacija je izbila na prvo mjesto metodološke problematike zasjenjujući uz ostalo i ideološke suprotnosti koje u raspravama o metodologiji historije dolaze posebno do izričaja.“⁵³

⁴⁹ „Riječ uredništva“, u: *Historijski zbornik*, god. I, br.1-4, Zagreb 1948, str. 8.

⁵⁰ Gross, *Historijska znanost*, str. 310.

⁵¹ Janković, *Mijenjanje sebe same; preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*.

⁵² Gross, *Historijska znanost*, str. 311.

⁵³ *Isto*, str. 265.

Pozivanje na kvantitativne metode u hrvatskoj historiografiji blisko se veže uz prodor ekonomske sfere u historiografsko tkivo zbog metodološke tradicije ekonomske historije. S obzirom na to da su njeno područje istraživanja masovni faktori i dugačka razdoblja te mijene u njima, pozitivistički usmjerena ekonomska historija koristila se metodom statistike (jednom od kvantitativnih metoda) još od 19. stoljeća⁵⁴. To ipak nipošto ne znači da je njegovanje i promoviranje ekonomske historije u domaćoj historiografiji izazvalo velike metodološke promjene o čemu svjedoče, kako iskazi istaknutih povjesničara toga razdoblja tako i veliki napori pojedinih povjesničara, prije svega Mirjane Gross, da ukažu na krizu domaće historiografije.

Mirjana Gross bila je zagovarateljica škole Anala, te je teorijske i metodološke ideje o preobražaju domaće historiografije otvoreno vezala uz koncepciju historiografije po analističkom modelu. Od svojih prvih pregleda knjiga i tekstova o francuskoj historiografiji Gross osjetno tupi oštricu domaćih marksističkih povjesničara koji bi analističku tradiciju odbacili kao buržoasku historiografiju i naglašava zajedničke vrijednosti i ciljeve. *„Za razliku od većeg djela buržoaskih historičara koji sudjeluju pri antikomunističkoj propagandi, pri traženju argumenata u prošlosti za evropsku integraciju, atlantski pakt ili neokolonijalizam, analisti osuđuju taj postupak. Među njima ima pripadnika raznih političkih struja, ali se to u njihovim radovima uglavnom ne osjeća. Oni ne sudjeluju u sukobu Zapad-Istok, a svojim općim koncepcijama i stajalištem prema historiografiji socijalističkih zemalja sasvim jasno istupaju kao pobornici mirne koegzistencije“*⁵⁵. Ona je već pedesetih godina dvadesetog stoljeća upućivala domaću akademsku javnost na europske historiografske tendencije s posebnim naglaskom na teoretski pristup historijskoj građi⁵⁶, no tek nakon X. kongresa europskih i svjetskih povjesničara u Rimu 1955. godine svoju borbu za teorijske i metodološke preobrazbe domaće historiografije izravno povezuje uz školu Anala. Tako je upravo njezin članak „O francuskoj sociološkoj historiografiji“ objavljen u *Jugoslovenskom historijskom časopisu* iz 1963. godine prvi zasebni članak o Analima u Jugoslaviji⁵⁷. U tom je članku, osim upoznavanja domaće akademske zajednice sa samom školom i njezinim formalnim obilježjima, Gross naglasila i razlike između

⁵⁴ *Isto*, str. 265.

⁵⁵ Mirjana Gross, O francuskoj sociološkoj historiografiji, u: *Jugoslovenski historijski časopis*, br. 4, 1963, str. 65.

⁵⁶ Janković, *Mijenjanje sebe same; preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, str. 62.

⁵⁷ *Isto*, str. 68.

marksističke i analističke koncepcije povijesti. Zaključivši ipak „(...) da analističke ideje predstavljaju izvanredno osvježenje i da naprosto sile historičara na razmišljanje o svojoj struci i svom vlastitom radu te novim putevima koje treba tražiti“⁵⁸, ali i postavljanjem marksističke historiografije u takozvanu tradicionalnu historiografiju, Gross se prometnula za svojevrsnu figuru promicateljice preobrazbi hrvatske historiografije.

Već je sljedeće godine, 1964., na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uvela kolegij iz povijesti historiografije i historiografske metodologije⁵⁹. Kako sama zaključuje jedan kratki prikaz Luciena Febvrea „Onim najmlađima već se čini da nekadašnji heretici, danas uvaženi profesori i predstavnici institucija, pomalo i sami postaju nosioci nove ortodoksije“⁶⁰, poticanje nove generacije povjesničara na promišljanje novih puteva hrvatske ali i jugoslavenske historiografije neophodno je za održavanje same historiografske discipline. Mogućnost da u središnjoj instituciji naobrazbe mladih povjesničara u Hrvatskoj Gross potiče takva nastojanja, ali i već spomenute javne rasprave povjesničara iz cijele Jugoslavije na tu temu, govori o popuštanju ideoloških stega vladajućeg režima spram historiografije. Jugoslavenski kontekst nije u tom smislu izoliran slučaj s obzirom na to da i druge socijalističke zemlje istočne Europe obilježava otvaranje matičnih historiografija svjetskim tokovima⁶¹ šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Jednopartijskom je sustavu, dakle, otvaranje novih horizonata u historiografiji bio cilj, pogotovu usred sve kompleksnijih društvenih problema koje je valjalo znanstveno opisati i objasniti. Iz tog se razloga problem slabe recepcije škole Anala u hrvatskoj historiografiji ne može objasniti isključivo režimskim stegama akademske misli.

⁵⁸ Gross, O francuskoj sociološkoj historiografiji, str. 71.

⁵⁹ Michael Antolović: „Što dalje od uske političke historije-Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960-1991)“, U: *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, br.1, 2022.

⁶⁰ Mirjana Gross: „Lucien Febvre, živa misao jednog historičara“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 1973., str. 108.

⁶¹ Antolović, Što dalje od uske političke historije-Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960-1991), str. 51.

Iz pera Mirjane Gross u šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća izašli su mnogi tekstovi koji se bave teorijom i metodologijom historiografije, međutim, njezinim najvećim doprinosom istima smatra se knjiga iz 1976. godine *Historijska znanost*. U ovom je udžbeniku ostvaren pokušaj obuhvaćanja, s jedne strane povijesti historiografije iz metodološkog gledišta „*kako bi se bolje objasnili suvremeni ključni metodološki problemi*“⁶², a s druge ukazivanje na nove mogućnosti s naglaskom na genetičko-strukturalnu historiju. Zanimljivo, u predgovoru ovog djela i sama naglašava kako nije pionirka u naglašavanju važnosti metodologije na jugoslavenskom području, posebno izdvajajući Branislava Đurđeva koji „*u nizu svojih članaka razmatra bitne metodološke probleme suvremene historije*“⁶³.

Recepcija knjige *Historijska znanost* može poslužiti kao primjer recepcije škole Anala u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Iako je postala obvezatnom literaturom „*na studijima povijesti u svim sveučilišnim centrima Jugoslavije*“⁶⁴, unutar samog akademskog kruga povjesničara nije naišla na razumijevanje. Kritika iz pozicije dogmatskog marksizma koju je zastupao Đurđev bit će još spomenuta, međutim, i etablirani hrvatski povjesničar, ujedno i mentor Mirjane Gross, Jaroslav Šidak (također spomenut u predgovoru *Historijske znanosti*) je „*sa odbojnošću prosuđivao o rezultatima koji je primjena teorijski zasnovane historijske znanosti donijela u proučavanju hrvatske povijesti tvrdeći da jedino utvrđivanje novih i ranije nepoznatih činjenica znači stvarno novi doprinos historiografiji*“⁶⁵.

Sedamdesetih i osamdesetih je godina prošlog stoljeća Mirjana Gross ostala nositeljica transformacijskih težnji, te se na analističku historiografiju počela referirati kao na genetičko-strukturalnu. Upravo je taj strukturalni dio „*trn u oku*“ Branislava Đurđeva koji je „*osim kao profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu (...) bio i dekan tog fakulteta, direktor Orijentalnog instituta u Sarajevu, akademik i predsjednik Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine te član drugih akademija (...)*“⁶⁶. Njegov je tradicionalni, izvorni marksistički pogled primjeren za pojašnjavanje problematike recepcije Anala s obzirom na vladajući akademski marksizam. On naglašava nemogućnost pomirenja ta dva pogleda na historiju, smatrajući da strukturalistički

⁶² Gross, *Historijska znanost*, str. 8.

⁶³ *Isto*, str. 8.

⁶⁴ Antolović, Što dalje od uske političke historije-Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960-1991), str. 58.

⁶⁵ *Isto*, str. 59.

⁶⁶ Janković, *Mijenjanje sebe same; preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, str. 108-109

pristup zanemaruje razvoj proizvodnih snaga. Đurđev, naime, smatra kako su buržoaska i postmarksistička historiografija u dvadesetom stoljeću pervertirale ideje izvornog marksizma, izdvajajući društveni proces kao zasebnu istraživačku cjelinu iz prirodnog „istorijsko-ljudskog procesa ljudskog razvitka“⁶⁷. Zbog nepriznavanja historijskog evolucionizma od strane tih „novih“ historiografija i dolazi, po mišljenju Đurđeva, do „krize historije“, koja se očituje u perpetuiranju pitanja razlike između sociologije i povijesti. „Istorijska nauka kao samostalna nauka nije mogla sebe definisati, a takozvana opšta sociologija preuzela je nemoguć zadatak da uspostavi opštedruštvene zakone razvitka ljudskog roda, da prirodno-istorijski proces razvitka ljudskog roda svede na društveni proces“⁶⁸.

Svakako valja napomenuti kako i Šidak i Đurđev, spomenuti u ovom radu u kontekstu protivnika ideja Mirjane Gross, nisu negirali potrebu za nekom vrstom metodološke evolucije domaće historiografije. Njihovo se neslaganje djelomice odnosi na model koji je Gross zagovarala, odnosno analističku paradigmu, ali i na izravne prozivke i generalizirane kritike ove povjesničarke (što je dodatno zaoštrilo njihove međusobne raspravke, bilo usmene ili pisane). Njihovo poimanje historiografske krize odnosi se na nedovoljno obraćanje historiografije izvornom marksizmu, smatrajući ga primjerenim, ukoliko je dosljedno primijenjen, za poticanje novih teorijskih i metodoloških pitanja. Za njih se opasnost nalazi upravo u preuzimanju zapadno-europskih historiografskih stremljenja.

Tendencija otvaranja „uske političke historije“ vidljivija je sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, što korelira i s većim brojem prijevoda tekstova iz pera povjesničara oko Anala koji su u to doba bili prevedeni „kao primjer vrhunske historiografije, često kao upućivanje na važne europske povjesničare koji šire dotadašnje perspektive i znače napredak struke (...)“⁶⁹. Mirjana Gross, koja je možda i najviše pridonijela upoznavanju šire akademske javnosti sa školom Anala, nastavila je s borbom za preobrazbe domaće historiografije kroz praćenje i drugih istaknutih historiografskih 'škola' i 'disciplina', poput njemačke i angloameričke.

⁶⁷ B. Đurđev, Strukturalizam i “kriza istorije“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 1978., str. 98.

⁶⁸ *Isto*, str. 103.

⁶⁹ Janković, *Mijenjanje sebe same; preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, str. 72.

Model nove historiografije kojoj se treba približiti devedesetih i dvijetisućitih godina dvadesetog stoljeća sve više gubi otvoreno „analistički“ predznak, iako ciljevi ostaju nepromijenjeni. Primjerice, 1993. godine izdaje se prvi broj *Časopisa za povijest svakodnevnice „Otium“*. U riječima uredništva prvog broja časopisa, Neven Budak, pod naslovom *Zašto Otium?*, između ostalog, piše sljedeće „*Neposredan je povod bila nemogućnost da se neke teme ključne za razumijevanje suvremenog čovjeka - kao što su, primjerice, sve pojave svakodnevnog života u proteklim stoljećima, od seksualnosti i morala do prehrane i stanovanja- sustavno istražuju i prezentiraju*“⁷⁰. Pojam mentaliteta obilno je korišten u tekstovima, od kojih su neke pisali i međunarodno priznati povjesničari. Michael Pammer, austrijski povjesničar, za drugi broj *Otiuma* napisao je tekst „Primjer religijskog modela. Birokratska reforma i preobrazba pučke pobožnosti u 18. stoljeću“ koji prati promjenu izražavanja pobožnosti od one barokne, koja ima naglašeno emocionalnu i teatralnu crtu do one unutrašnje, „mirne“ pobožnosti, i to na temelju kvantitativne analize oko tri tisuće oporuka.

U polju historiografije to se očituje kroz formaciju *Centra za komparativno-historijske i interkulturalne studije* pri Zavodu za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2001. godine.⁷¹ Utemeljitelji su prof. dr. sc. Drago Roksandić i mr. sc. Zrinka Blažević. Komparativna je povijest usko vezana uz francusku novu povijest, odnosno njezine interdisciplinarnе tendencije, pa je tako i Marc Bloch u svom eseju „Prilog komparativnoj historiji europskih društava“, na primjeru agrarnih struktura Engleske i Francuske dao svoj obol metodi povijesne komparacije. Upravo je taj esej, koji se inače smatra i komparativnohistorijskim manifestom⁷², odabrao Roksandić sastavljajući svoju publikaciju *Uvod u komparativnu historiju*, sastavljenu od tekstova deset velikih svjetskih imena u povijesti koja se bave različitim komparativnohistorijskim perspektivama, inače jedinu takve vrste prevedena na hrvatski jezik. Jedna od inicijativa *Centra* je i znanstveni skup *Desničini susreti*, koji se zapravo rođen u valu inicijativa za priznanjem kulturnih prava Srba u Hrvatskoj kasnih osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Godine 2019., također u izdanju *Centra* izašao je prvi svezak međunarodnog zbornika *Annales in Perspective: Designs and Accomplishments*, u kojem je okupljen 41 rad koji tematizira naslijeđe škole Anala, također s Roksandićem u uredništvu.

⁷⁰ *Otium. Časopis za povijest svakodnevice*, br. 1, Zagreb, 1994., str. 3.

⁷¹ <http://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/triplex/ckhikshrv.htm>, pristup ostvaren 23.6.2023.

⁷² Todor Kuljić, Povodom knjige „Uvod u komparativnu historiju urednika Drage Roksandića“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, knjiga 38, Zagreb, 2006., str. 393.

6. Mentaliteti, povijest knjige i književnosti u domaćem kontekstu

Idejno naslijeđe škole Anala može se kroz domaću historiografiju pratiti od Mirjane Gross i njezine „borbe“ za teorijske i metodološke reforme, okrunjene knjigom *Historijska znanost*, preko Drage Roksandića i *Centra za komparativno-historijske i interkulturalne studije* te znanstvenog skupa *Desničini susreti* koji se održava svake godine. Međutim, Mirjana Gross se, kako u *Historijskoj znanosti*, tako ni u drugim publikacijama vezanima uz školu Anala i njihove predstavnike, ne dotiče mentaliteta ni povijesti književnosti, što primjećuje Nenad Ivić u svom tekstu „Mentalitet, *imaginaire*, književnost“, inače recenziji knjige *Novac, ljubav i smrt u zemlji 'oc'* analističkog povjesničara Emmanuela Le Roya Laudriea. Ivić u svom tekstu, pozivajući se na interdisciplinarnu prirodu povijesti mentaliteta, problematizira disciplinu povijesti književnosti „(...) djela povjesničara mentaliteta od Luciena Febvrea do Carla Ginzburga mogu biti podlogom jednoj povijesti književnosti koja neće biti pastorak povijesti i kritike.“⁷³ S obzirom na to da se radi o *povijesti*, ona pati od svih zaokupljenosti činjenicama i događajima, o čemu je u ovom radu bilo riječi. Ipak, povjesničar književnosti svoju povijesnu analizu gradi oko književnog djela, stoga se ujedno bavi i kritikom teksta. Povijest mentaliteta se bavi svim vrstama ljudskog djelovanja, a književnost je samo jedna od njih i ona je već dugo zastupljena kao tema u analističkoj literaturi. Upravo je Le Roy Laudrie u spomenutoj knjizi, koja je uostalom i povod cijele Ivićeve književno-povijesne rasprave, odabrao roman okcitanskog književnika Jeana Baptistea Castora Fabrea iz osamnaestog stoljeća, s ciljem „da analizira taj veliki tekst u ogledalu južnjačke kulture prije Revolucije“⁷⁴. Ukazao je na analogije s drugim okcitanskim dramama ali i s folklornom tradicijom pronalazeći strukturalne podudarnosti korpusa okcitanske književnosti i folklornih priča iz sedamnaestog stoljeća. Pronalazeći ipak razliku između romana i folklornih priča, on zaključuje da je Fabre „prekudirao“ tradicionalne u tada vladajuće kulturne vrijednosti, te osvjetlio i vrijednosti i autorov odnos spram njih. Le Roy Laudrijeva književno-povijesna analiza primjer je, prema Iviću, konstruiranja društvene stvarnosti, što i jeste zadaća povijesti književnosti. Ona se, dakle, mora integrirati u tkiva svih povijesnih disciplina, odnosno prihvatiti povijest mentaliteta kao svoju *backing science*⁷⁵. Valja napomenuti kako je Ivić napisao mnogo recenzija analističke literature u kojima upućuje domaću

⁷³ Nenad Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb, Gordogan, 2009., str. 256.

⁷⁴ *Isto*, str. 260.

⁷⁵ *Isto*, str. 256.

javnost na odnos povijesti i književnosti unutar takve paradigme. U jednom od tekstova, ovog puta o Carlu Ginzburgu, talijanskom analistu koji još nije preveden na hrvatski jezik, on i daje sažetak odnosa domaćih povjesničara prema analističkoj tradiciji, koja ih usmjerava prema „magljenju“ granica svoje znanosti, te nudi proročanstvo o ispunjenju tog ideala: „*Kod nas se još uvijek vjeruje da je povijest jedina: tek kad pluralizam suvremenih interesa bude čvrsto ukorijenjen u svijesti Jugoslavena, povijest će dobiti svoj pravi, kritički i pluralistički zamah*“⁷⁶.

U velikoj paradigmatškoj promjeni u svim znanostima, a napose onim humanističkim u devetnaestom stoljeću, u vremenu razračunavanja *triviuma*, preteče humanističkih znanosti i *quadriviuma*, prirodnih znanosti, te nešto trnovitijeg puta ka institucionalizaciji humanističkih znanosti, *znanost je počela slijediti uvjerenja suvremene književne kritike i stvarateljske poetike koja je, ističući na programski način kreativnu novinu, stilsku inovaciju, u isti mah svraćala pozornost na relativnost stilskih normi u prošlosti*⁷⁷. Historizam kao krovni pojam i obilježje novog shvaćanja kako prošlosti, tako i sadašnjosti; s izjednačavanjem svih fenomena ljudske povijesti, priznavanjem posebnosti svakog umjetničkog izraza, a za kojeg će Viktor Žmegač napisati „*Tko nema na umu dimenzije i posljedice historicističkoga prijeloma neće shvatiti zakonitosti zbivanja na području humanističkih znanosti u devetnaestom stoljeću, s konzekvencijama vidljivima i danas*“⁷⁸.

⁷⁶ Nenad Ivić, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb, Gordogan, 2009., str. 343.

⁷⁷ Viktor Žmegač, *Književnost i filozofija povijesti*, Hrvatsko filozofsko društvo, 1994., Zagreb, str. 20.

⁷⁸ *Isto*, str. 15.

7. Zaključak

Izrazi tih težnji kroz devetnaesto i dvadeseto stoljeće mnogobrojni su i u ovom radu su tek neki od njih ovlaš spomenuti. Škola Anala u Francuskoj dvadesetog stoljeća uspjela se prometnuti u predvodnika te promjene u historiografiji, tako da su Škola, povjesničari i drugi znanstvenici humanističke provenijencije bili oni koji su posredstvom analističke tradicije, ili tradicije mentaliteta uvelike utjecali, kako na povijest, tako i na druge humanističke znanosti i discipline. Dokaz za utjecaj na historiografiju nedvojbena je, a u ovom je radu donekle osvjetljen kroz primjere konkretnih napora da domaća historiografija svoje teorijske i metodološke „zahvate“ učini prema modelu „francuske strukturalne historije“. Pojam mentaliteta, rijetko prihvaćen izvan konteksta Anala, dovoljno je širok da Febvreov *Martin Luther*, studija jedne određujuće figure razdoblja renesanse, „globalizirajućeg subjekta“, ili pak način na koji se bavio Rabelaisom ili Margaretom Navarskom, nisu u klasičnom smislu biografije već pokušaji u rekonstrukciji mentalnog sadržaja koji dijele ljudi unutar odabranog konteksta ili razdoblja. Ta kategorizacijska „rubnost“ možda i najviše govori o Febvreovom širokom pogledu na mentalitet i velikim, prevratničkim nadama koje je gajio za povijest, ali i za druge humanističke znanosti. Naslijeđe škole Anala u vidu velikih, čak i revolucionarnih povijesnih naslova, od kojih su samo neki spomenuti u radu, vrednuje se kao znanstveni doseg koji doprinosi gotovo svim humanističkim disciplinama, dakle radi se o svojevrsnim oglednim primjercima interdisciplinarne prakse. Interdisciplinarne tendencije u humanističkim znanostima danas su opće mjesto svake rasprave o istima, toliko da će svaki student humanistike taj pojam među prvima uvrstiti u svoj novi terminološki korpus, najčešće i dalje slijedeći tradicionalne modele znanstvenog mišljenja i ne razmatrajući ga izvan okvira samorazumljive apstrakcije jer, naposljetku, sasvim je logično da su humanističke znanosti nužno i interdisciplinarne s obzirom na to da se sve bave čovjekom. Ali što znači baviti se čovjekom? Za analiste odgovor na to pitanje leži u mentalitetu, točnije, u proučavanju načina na koji se on odražava u svim mogućim ljudskim radnjama. Mirjana Gross je već i odabirom naziva genetičko-strukturalna historija za školu Anala u svojoj *Historijskoj znanosti* ocrtala znanstveni korpus „obilježen“ strukturalističkom doksom komu škola pripada, što je djelomice i bio ključni moment neslaganja domaćih marksističkih povjesničara s cijelom analističkom paradigmom. Premda Gross nije istim žarom zagovarala i odrednicu mentaliteta u domaćim historiografskim krugovima, pojam nije do kraja zanemaren, što je u radu oprimirano kroz projekte Drage Roksandića te „mentalitetski osviješteno“ zalaganje Nenada Ivića.

8. Bibliografija

Antolović, Michael: „Što dalje od uske političke historije-Mirjana Gross i modernizacijska stremljenja u jugoslavenskim historiografijama (1960-1991)“, U: *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, br.1, 2022.

Ariès, Philippe, „Povijet mentaliteta“, u: *Gordogan : kulturni magazin*, br. 16, 1995.

Braudel, Fernand, *The Structures of Everyday Life, The Limits of the Possible*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1979.

Brown, Cynthia, *Poets, Patrons, and Printers. Crisis of Authority in Late Medieval France*, Cornell University Press, Ithaca, 1995.,

Burguière, André, *The Annales School. An Intellectual History*, London, Ithaca- Cornell University Press, 2009.

Darnton, Robert, “What is the History of Books?”, *Daedalus*, br.3, 1982., pristup ostvaren 4.6.2023., <https://www.jstor.org/stable/20024803>

Đurđev, Branislav: „Strukturalizam i “kriza istorije“ (Povodom VII kongresa istoričara u Novom Sadu), *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 1978.

Febvre, Lucien; Martin, Henri-Jean: *The coming of the book: the impact of printing 1450-1800*, London, Verso, 1984.

David Finkelstein i Alistair McCleery, *The Book History Reader*, Routledge, New York-London, 2006.

Gross, Mirjana: *Historijska znanost*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976.

Gross, Mirjana: „Lucien Febvre, živa misao jednog historičara“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, 1973.

Gross, Mirjana: „O francuskoj sociološkoj historiografiji“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 4, 1963.

Hexter, J.H.: “Fernand Braudel and the Monde Braudellien”, *The Journal of Modern History*, br.4, 1972., pristup ostvaren 3.6.2023., <https://www.jstor.org/stable/1876806>

Howsam, Leslie: *Old Books and New Histories: An Orientation to Studies in Book and Print Culture*, Toronto, University of Toronto, 2006.

H. Hutton, Patrick, "The History of Mentalities, The New Map of Cultural History", *History and Theory*, br. 3, 1981., pristup ostvaren 22.5.2023., <https://www.jstor.org/stable/2504556>.

Ivić Nenad, *Napulj i druga imaginarna mjesta*, Zagreb, Gordogan, 2009.

Janković, Branimir, *Mijenjanje sebe same; preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*, Zagreb, Srednja Europa, 2016.

Todor Kuljić, Povodom knjige „Uvod u komparativnu historiju urednika Drage Roksandića“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, knjiga 38, Zagreb, 2006., str. 393.

Le Goff, Jacques: "Is Politics Still the Backbone of History?", *Daedalus*, br.1, 1971., pristup ostvaren 24.2.2023., <https://www.jstor.org/stable/20023988>

Nietzsche, Friedrich: *O koristi i šteti istorije za život*, Beograd, Grafos, 1986.

„Riječ uredništva“, u: *Historijski zbornik*, god. I, br.1-4, Zagreb 1948.

„Riječ uredništva“, u: *Otium. Časopis za povijest svakodnevice*, br. 1, Zagreb, 1994.

Šporer, David: *Uvod u povijest knjige. Temelji pristupa*, Zagreb, Leykam International, 2015.

Žmegač, Viktor *Književnost i filozofija povijesti*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo, 1994.